

Бојан ЂОРЂЕВИЋ
Филолошки факултет Универзитета у Београду
nalesko1965@gmail.com

ШКОЛСКИ РЕГИСТРАТУРСКИ МАТЕРИЈАЛ (КЊИГЕ ЕВИДЕНЦИЈЕ И МАТИЧНЕ КЊИГЕ ШКОЛЕ) – ИЗМЕЂУ АРХИВИСТИЧКЕ И ИСТОРИЈСКЕ ВАЛОРИЗАЦИЈЕ

Сажетак: Однос архивистичке и историјске валоризације заснива се на проучавању оперативне и научне (историјске) вредности регистратурског материјала као извора за архивску грађу. Школска документа, дневници и уписнице (књиге евиденције и матичне књиге школе), добар су пример тога. Познато је да се дневници, тј. књиге евиденције, после рока одређеног законом излучују, док се уписнице, тј. матичне књиге школе, трајно чувају. Но, и дневници и уписнице временом су знатно мењали своју структуру. Ако се у почетку подаци у њима нису битније разликовали, онда је у последњих неколико деценија приметан тренд тзв. „поједностављивања” података који се записују у уписнице (матичне књиге школе), тако да је разлика између њих и дневника (књига евиденције) све приметнија. Због тога се поставља питање не би ли дневнике, тј. књиге евиденције – са становишта историјске валоризације – такође требало трајно чувати.

Кључне речи: валоризација, регистратурски материјал, архивска грађа, школа, дневник, уписница.

1.

Када је реч о односу између архивистичке и историјске валоризације, тада се готово увек налазимо на терену на коме се супротстављају „доказ” и „памћење”, тј. оперативни и научни (историјски) значај потенцијалне архивске грађе. Обично се узима да ако се регистратурски материјал поима у уско архивистичком, прецизније документалистичком смислу, то може сувише сузити простор за атрибуирање значаја грађе, јер се не узимају у обзир елементи регистратурског материјала

важни за памћење, тј. такозвану колективну меморију.¹ Овај дуализам у пракси могуће је превазићи тако што би се имала у виду тзв. Евиденциона вредност грађе – подаци који могу да послуже за тзв. статистичко праћење рада одређене установе. Тако се овај, са строго архивистичког становишта узев „вишак података”,² показује као веома битан, јер се помоћу тих података могу пратити друштвене и историјске промене,³ али и облици и методи рада одређене установе током њеног трајања. У случају школа као примарних чинилаца образовног система, овај проблем валоризације основних докумената – уписнице/матичне књиге школе и дневника/књиге евиденције – данас се, с обзиром на промене у структури ових докумената, чини актуелнији него икада.

У архивистичкој пракси, када је реч о архивској грађи образовних институција, важи правило валоризације по коме се трајно чувају уписнице (које данас носе назив Матична књига школе), док се тзв. дневници (данас Књиге евиденције образовно-васпитног рада) после рока одређеног законом излучују. На основу детаљне анализе ових докумената, њихове структуре, оперативног и културно-историјског значаја (у прошлости и данас) може се уочити да су и уписнице (тј. матичне књиге) и дневници (тј. књиге евиденције) претрпели велике структурне промене, те да данас и књиге евиденције (чији су дневници рада само један део) садрже податке од трајног значаја, због чега се указује на неопходност ревидирања ставова о валоризацији у овој области. То се може показати са аспеката који творе тзв. садржајну вредност докумената, и то имајући у виду функцију и значај творца грађе (који се данас уопште не могу сагледати из матичне књиге школе, а некад су могли из уписнице), потом степена и значаја информација (које су, за разлику од некадашњих дневника, много обимније и разноврсније у данашњој књизи евиденције), и најзад значаја информација о личностима (ученицима који су временом постали угледне личности из политичког, верског, културног и научног живота). С тог становишта посматрано, корисничке групе овог регистратурског материјала нису се битно мењале током времена, али потребе корисничких група јесу, што указује да се мора мењати и наша свест о валидности ових докумената,

¹ О овоме видети: Michael Moss, *Opening Pandora's Box: What is an Archives in the Digital Environment*, What are Archives: Cultural and Theoretical Perspectives, Farnham 2008, 81–83.

² Zrinka Tolić Nikolić, *Prinos kategorizaciji stvaratelja arhivskoga gradiva iz područja školstva i kulture*, Arhivski vjesnik 46, Zagreb 2004, 42.

³ Видети: Сандра Поповић, *Валоризација грађе фонда Министарства просвете Владе ФНРЈ (1945–1946) у свешту нових историографских тенденција*, Архив 1–2, Београд 2003, 29–35.

а самим тим и о модусима и обиму њихове валоризације. Мора се, дакле, пре свега имати у виду корисност информација које нуде ови документи и поставити питање чему те информације могу да послуже не само са оперативног, већ и са културно-историјског становишта. Са развијањем свести о потреби израде целовитих монографија о нашим истакнутим образовним установама, које тако недостају овој култури, мора се мењати и приступ валоризацији, бар кад су у питању тзв. уписнице и дневници. За ово је потребно идентификовати и описати наведене документе, да би се показало које су промене у њима током времена извршене. То ће се у овом раду учинити применом тзв. начела интеграције, које подразумева поређење поља идентификације у документима.⁴ Тако ће се указати на истоветности и разлике, као и на чињеницу да неке рубрике које су раније припадале уписницама (чији је данас еквивалент Матична књига школе) данас могу да се нађу само у дневнику (чији је еквивалент данас Књига евиденције о образовно-васпитном раду), због чега се указује потреба за трајним чувањем и Књиге евиденције.

2.

Данас се не може тачно прецизирати тренутак када су у Србији почеле да се воде тзв. уписнице. У овом или оном облику било их је вероватно од самог почетка грађанског школства, а оне сачуване из осамдесетих година 19. столећа сведоче о више-мање јасно утврђеном облику овог документа. Међутим, први *Закон о вођењу евиденције ученика и школског рада* донет је у Краљевини Србији 3/15. августа 1893. године. Овај закон прописао је структуру Уписнице и Школског дневника рада као основних докумената о образовно-васпитном процесу. Временом се структура уписнице врло мало мењала, да би после уједињења, крајем 1919. године, добила облик који је потрајао до свеобухватне реформе школства из 1956. године. Таква уписница имала је следеће делове:

I Насловна страна

- 1) Број ученика:
 - а) уписани;
 - б) напустили;
 - в) број ученика на крају године.

⁴ О том принципу видети: Ronald Hagler, *Changes in Cataloging Codes: Rules for Description*, Library Trends, 25, 1977, 611–617.

- 2) Успех:
 - а) одличан; врло добар; добар; полагају испит; понављају разред.
 - б) положило испит; свршило разред; понавља разред.

- 3) Приватни ученици.

II Предметни наставници

III Образац за ученике

- 1) Презиме и име ученика; датум рођења; место рођења; народност и поданство; вероисповест.
- 2) Родитељ или старатељ; домаћин (код кога је у стану).
- 3) Успех из појединих предмета:
 - а) Прво полугодиште; друго полугодиште; годишња оцена.
 - б) Оцена са поправног испита.
 - в) Где је и шта пре ове школе учио.
 - г) Потврда о изданом уверењу (сведочанству).
- 4) Владање.
- 5) Изостанци.
- 6) Напомене о ученику (искрено мишљење разредног старешине):
 - а) Учење;
 - б) Владање;
 - в) Телесни недостаци;
 - г) Прилике под којима се школовао.
- 7) Кривице и казне:
 - а) Врста кривице;
 - б) Казна;
 - в) Чија је (одељенско веће, разредно веће, директор, наставнички савет);
 - г) Датум и број одлуке о казни.

Треба још напоменути да су од 1929. године, па све до 1956. године, уписнице имале и фотографије ученика, и то за сваки разред. Као што видимо, с пуним правом се уписнице третирају као архивска грађа и трајно чувају, јер нуде статистичке податке о појединим ученицима, као и о укупном успеху одређеног разреда, потом податке о наставницима по појединим предметима, те о свакоме ученику понаособ. Данас бисмо можда рекли да неки од тих података (попут оних о народности и вероисповести, као и о телесним недостацима и приликама у којима су ученици живели) задиру у приватност, али за то је постојао разлог.

Вероисповест је била важна због часова веронауке која је као предмет била обавезна све до 1946. године, а од тада до 1953. године изборни предмет. Телесни недостаци могли су утицати да ученик буде ослобођен наставе, или појединих активности из одређеног предмета. Школској управи, а напосе директору, било је стало да сазнају у каквим условима деца живе и станују и на који начин се то одражава на њихов рад и успех у школи. Са културно-историјског становишта посебно је значајна рубрика „Напомене о ученику”, јер се од разредног старешине није очекивало да само пружи основне информације о учењу и владању, већ и да даје своју процену ученичких способности, па и психолошки профил. Добар део наставника био је шкрт и конвенционалан у оценама, али су неки од њих ипак давали врло занимљиве, а често и сурово искрене оцене. Тако је Милош Црњански, професор Четврте мушке гимназије, о неким ученицима износио и оваква мишљења: „скроз покварен”; „необуздан”; „лажов у највећој мери”; „морална наказа”; „глуп и примитиван”.⁵ Можда је и због тога директор гимназије Љубомир Јовановић, године 1927. за Црњанског у извештају написао да је „лош педагог и нимало тактичан”.⁶ Професор исте гимназије, пак, Момчило Настасијевић, о једном ученику написао је: „Слабе памети, чак приглуп. Неуредан и алкав. Није за гимназију, а богами ни за живот”; за другог ученика је написао да је „скроз неуравнотежен”; за трећег: „Неспособан да учи. Скоро идиот”, а за четвртог кратко: „Брљив”.⁷

Еквивалент некадашњој уписници данас је Матична књига школе, у којој се најпре даје списак ученика, а онда подаци о свакоме ученику:

- 1) Број;
- 2) Број у регистру;
- 3) ЈМБГ;
- 4) Успех ученика по предметима са општим успехом;
- 5) Похвале и награде;
- 6) Подаци са завршног испита (матуре);
- 7) Подаци о дипломи (са деловодним бројем);
- 8) Напомене.

⁵ Историјски архив Београда, Четврта мушка гимназија ИАБ, (4. 1. 278), Уписница за школску 1925/26. годину; Уписница за школску 1925/26. годину.

⁶ Архив Југославије, Министарство просвете Краљевине Југославије (АЈ, 66), 674–1129. О овоме видети и: Бојан Ђорђевић, *Милош Црњански као гимназијски професор*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, 78, Београд 2012, 156–157.

⁷ Историјски архив Београда, Четврта мушка гимназија (ИАБ, 4.1.278), Уписница за школску 1928/29. годину. Видети и: Бојан Ђорђевић, *Координатне: Српска краљевска четврта гимназија 1910/11 – Гимназија „Свети Сава” 2010/11*, Београд 2011, 78–79.

Одмах је приметно колико је мањи број података него у некадашњим уписницама. Остали су, заправо, само најосновнији лични подаци ученика, као и оцене и подаци са завршног испита. Приметно је, такође, да постоје подаци о похвалама и наградама на такмичењима – вероватно због вредновања приликом каснијих пријемних испита у средње школе или на факултете – али нема никаквих података о прекршајима и казнама. У уписницама је раније било детаљних података о овоме и они могу бити веома живописни, а понекад и од културно-историјског значаја. Могу нам говорити о атмосфери у школи, али и у друштву. Међу тим прекршајима има и оних који допуњују нашу слику о историјским догађајима. Између два светска рата мноштво је података у уписницама о прекршајима који су имали карактер комунистичке пропаганде.⁸ Таквих, вредних, података у уписницама има и из времена Другог светског рата, као и из периода сукоба са Информбиром. У том смислу, данашња Матична књига школе, која се трајно чува као архивска грађа, доноси крајње сведене бирократске податке из којих можемо сазнати само какав је успех одређени ученик постигао током школовања. Но, неки од података из некадашњих уписница данас се могу наћи у Књизи евиденције о образовно-васпитном раду, и то је оно што чини занимљивим проблем валоризације овог документа.

3.

Први документи у којима је бележен свакодневни рад у школама били су тзв. прозивници. Могли бисмо их слободно назвати „скраћеним дневником”, јер су имали само три рубрике:

- 1) Распоред часова по седмицама;
- 2) Одсутни ученици;
- 3) Методске јединице.

Као што се види, у прозивницима није било рубрике са ученичким оценама, те наградама и казнама. То се уписивало у тзв. школске каталоге. Но, после закона од 3/15. августа 1893. године школе су биле у обавези да воде Школски дневник рада. Он је постепено заменио прозивнике, иако су они негде остали у паралелној употреби све до првих година након Првог светског рата. Школски дневник рада био је у

⁸ Тако је 1937. године Мојсије Митровић искључен из Четврте мушке гимназије и свих школа у Краљевини Југославији, без права да полаже завршни испит, „због отворене комунистичке пропаганде и ширења комунистичке литературе”. Бојан Ђорђевић, *Координате: Српска краљевска четврта гимназија 1910/11 – Гимназија „Свети Сава” 2010/11*, Београд 2011, 65.

правом смислу речи евиденција о наставном процесу и вредновању ученичког рада. Састојао се од следећих делова:

- 1) Упутство за вођење Дневника. Према овом упутству „све рубрике Дневника, сем пређенога градива на часовима и бележења одсутних ученика, води искључиво разредни старешина”
- 2) Распоред часова;
- 3) Распоред писмених задатака;
- 4) Распоред идења у цркву;
- 5) Писмени задаци (по предметима);
- 6) Лектира (по предметима);
- 7) Екскурзије. „Дани, правци и смерови екскурзије; најглавнији моменти екскурзије; име наставника који је водио екскурзију”;
- 8) Тромесечне оцене. „Уписује разредни старешина својом руком а по диктату предметног наставника, па ће их после одавде уписивати у ђачке књижице”. Треба напоменути да су у овој рубрици били и подаци о оправданим и неоправданим изостанцима;
- 9) Дневник рада. „Уписује сваки наставник тачно, читко и прегледно: шта је на коме часу радио, па се испод тога потписује. Уписује се и који ученици нису били на часу. У напомени бележе се кривице ученичке”.
- 10) Записници разредног већа.

Види се да овакав Школски дневник рада јесте веома налик на данашњи дневник рада, тј. други део Књиге евиденције. Ту су подаци о часовима, о методским јединицама, о оценама, екскурзијама, записници са разредних (данас одељењских) већа, као и одржани писмени задаци. У складу с тим што је веронаука била обавезан предмет, постојала је и рубрика у којој је јасно прецизиран распоред одлазака ученика у своје цркве (наиме, само су ученици основне школе – која је тада трајала четири године – имали веронауку у самој школи, а средњошколци су часове имали у цркви, џамији или синагоги). Овакав Школски дневник рада заиста није било потребе трајно чувати. Најважнији подаци – оцене ученика – налазили су се и у уписницама, а подаци о екскурзијама, као и усвојене теме и задаци на писменим радовима, те лектира, могу се наћи у записницима са седница Наставничког савета (већа).

4.

Међутим, проблем са валоризацијом наведених школских докумената јавља се у тренутку када Уписница прераста у Матичну књигу школе и губи многе податке, како смо показали. Ти подаци, међутим,

уписују се сада у тзв. Књигу евиденције о образовно-васпитном раду, тачније у њен први део. Наиме, данас обично ову Књигу евиденције колоквијално сви називају дневником, иако је само њен други део у правом смислу дневник рада. Први део, пак, јесте у неку руку врста некадашње уписнице, уз извесне елементе евиденције о раду у школској години. Први део Књиге евиденције о образовно-васпитном раду чине следеће рубрике:

- 1) Списак наставника;
- 2) Уџбеници;
- 3) Распоред часова;
- 4) Распоред писмених радова;
- 5) Распоред додатног рада;
- 6) Распоред допунског рада;
- 7) Распоред припремног рада;
- 8) Евиденција писмених задатака и графичких радова;
- 9) Евиденција контролних вежби;
- 10) Списак ученика (са породичним стањем). У оквиру ове рубрике бележе се и ваннаставне активности свакога ученика, похвале, награде, награде са такмичења и казне.

Ако сада овај први део Књиге евиденције упоредимо са некадашњом Уписницом, видећемо да су од рубрика из Уписнице – а које се више не налазе у Матичној књизи – овде задржани лични подаци о ученицима (који се потом преносе и у Матичну књигу), али и подаци о похвалама, наградама и казнама, као и о укупном владању, а којих у Матичној књизи школе нема. Дакле, већ на овом степену показује се да стара правила валоризације по којима се Књига евиденције не чува трајно не могу да обухвате све релевантне податке. То је, међутим, још евидентније када се погледају рубрике другог дела књиге евиденције:

- 1) Дневник рада (разредна књига):
 - а) часови наставе и одељењског старешине (по данима);
 - б) одсутни ученици;
 - в) наставне и радне суботе;
 - г) оцене ученика по предметима и изостанци.
- 2) Записници са седница Одељењског већа.
- 3) Записници са родитељских састанака.
- 4) Преглед успеха и владања ученика, планираних – одржаних и неодржаних часова:
 - а) кретање бројног стања ученика у току школске године;

- б) општи успех ученика;
- в) похвале, награде и васпитно-дисциплинске мере;
- г) успех ученика по предметима;
- д) недељни преглед планираних и одржаних часова по предметима.

Из овог другог дела књиге евиденције само тзв. дневник рада, преглед планираних и одржаних часова, те подаци о одељењским већима и родитељским састанцима, нису били делови ранијих уписница, већ су се налазили у Школском дневнику рада. Само овај део, дакле, требало би приликом валоризације излучити. Остале рубрике овог другог дела књиге евиденције налазиле су се у некадашњим уписницама – на насловној страни и у обрасцу за ученике. Дакле, то што се некада трајно чувало и што нам данас помаже да сачинимо целовиту слику о одређеној школи и њеним ученицима, будући истраживачи неће имати на располагању.

Закључак је, према томе, јасан. У валоризацији данашњих основних школских докумената – Матичне књиге школе и Књиге евиденције о образовно-васпитном раду – треба бити флексибилнији и имати другачији приступ. Јасно је да се у Књизи евиденције, која нема својство архивске грађе, налазе многи подаци од изузетне важности, како за оперативни рад школе (праћење статистичких података о успеху, рецимо), тако – и још више – за истраживачки рад из области културне историје, пре свега историје образовних институција и самог образовања у нас. Имајући то у виду, намећу се два решења. Једно, једноставније, јесте да се и Књиге евиденције о образовно-васпитном раду третирају као архивска грађа и трајно чувају. Уколико се, међутим, узму у обзир примедбе да одређени делови Књиге евиденције (пре свега дневник рада, и још неке рубрике) садрже податке који немају трајну вредност (што је несумњиво тачно), онда се указује потреба за другим решењем – поновним „враћањем” одређених рубрика у оквир Матичне књиге школе, чиме би она попримила карактер некадашњих уписница. Како год било, оваква реформа мора бити извршена у сарадњи са образовним властима, али уз образложене предлоге струке. Тако би се, заправо, помирили принцип архивистичке и историјске валоризације, а многи важни подаци били трајно сачувани.

Bojan ĐORĐEVIĆ

SCHOOL REGISTRY MATERIAL (BOOKS OF REGISTER AND
REGISTRIES OF SCHOOL) – BETWEEN THE ARCHIVAL AND
HISTORICAL VALORIZATION

Summary

The relation between the archival and historical valorization is based on the study of the operative and scientific (historical) value of the registry material as a source of archival material. School documents, class registers and enrollment forms (books of register and registries of school) are good examples of this. It is well-known that the class registers, i.e. books of register, are disposed of after a period of time determined by the law, whereas the enrollment forms, i.e. registries of school, are kept permanently. However, both the class registers and the enrollment forms have considerably changed their structure over time. While, in the beginning, the data recorded in the two of them did not differ significantly, in the past few decades we can notice a tendency towards the so-called „simplification” of the data in the enrollment forms, so that the difference between them and the class registers (books of records) is becoming more prominent. Owing to this, the question arises whether the class registers, i.e. books of register, should be kept permanently, as well, considered from the perspective of historical valorization.